

Romai pagrindinėje mokykloje: tarp selektyvios izoliacijos ir visiškos niveliacijos

Ingrida Žemaitelytė-Ivanavičė

Vilniaus universiteto Ugdymo mokslų institutas*

El. paštas: zemaitelyt@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje pristatomas romų etninės grupės mokinių tapatumo mokyklos bendruomenei suvokimas ir raiška pagrindinės mokyklos kontekste. Svarstoma, kas yra tas romas mokinytis pagrindinėje mokykloje? Ar tai, ką jis šiandien patiria mokykloje, turėtų manyti esant problema, ar per ilgą laiką pasiektas rezultato sėkmė? Koks tapatumas formuojasi mokyklos bendruomenėje ir kokią įtaką daro elgesiui mokykloje? Ar galime šį procesą kontroliuoti ir ar turime tai daryti? Siekiant išsiaiškinti, kaip romai suvokia savo grupę, savo tapatumą, santykį su kita – mokyklos kultūra – ir to suvokimo raišką, pasitelktas etnografinis tyrimas. Mokiniai stebėti jų kasdienėje mokymosi ir bendravimo erdvėje – mokykloje.

Pagrindiniai žodžiai: romų etninė grupė, roma, romanipen, gadže, tapatumas, mokyklos bendruomenė, etnografija.

Įvadas

2018-ieji metai paskelbti Europos kultūros paveldo metais, kviečiama daugiau dėmesio skirti tautinėms mažumoms, o tarp jų ir vienai iš didžiausių ES – romams. Etninė grupė, kuri iki šiol lieka diskusijų objektu dėl papročių, gyvenimo būdo (net dėl pavadinimo, kuriuo reikėtų vadinti šią grupę, kyla neaiškumų¹),

Lietuvoje sulaukė sociologų (Leončikas, 2005, 2006; Etninių tyrimų centras, 2008; Petrušauskaitė, 2010, 2012, 2014, 2016) dėmesio. Socioistorinį kontekstą atskleidžia prieš du dešimtmečius pasirodę straipsniai (Bradaitytė, 1998; Žilevičius, 2001), romų istoriją ir kultūrą Lietuvoje perteikiantys darbai (Simoniukštytė, 2003, 2006, 2017; Toleikis, 1998, 2001). Įvairūs Lietuvos romų švietimo aspektai fragmentiškai atsispindi ir kituose romų etninės grupės tyrimuose (Štuopytė, 2008; Abramavičiūtė, Sabatauskaitė, 2017), tad

* Institucija, kurioje dirba straipsnio autorė, neatkleidžiama, siekiant išsaugoti tyrimo anonimiškumą.

¹ Sąvoka *gypsy* yra žodžio „egiptiečiai“ santrauka, būtent taip juos pirmą kartą pavadino europiečiai, manydami, kad romai atklydo iš Egipto. Tačiau vokiškas žodis *Zigeuner* ir slaviškas *tsigan* ar *cigan* turi savitą etimologiją. Jie kilę iš graikiško žodžio *athinganos*, kuris reiškia „pagonytis“, taip jie pavadinti, nes buvę ne krikščionys (Kenrick, 2007, p. 37). Kiti šį terminą „atsiganos“ verčia kaip – neliečiami, neleistini ir teigia, kad pavadinime aiškiai užkoduotos neigiamos nuostatos ir diskriminacija (Vaitiekus, 1998, p. 12–13). Patys save

jie vadina *rom*, arba *roma*, o tai kildinama iš indiško žodžio *dom* – žmogus. Sąvoka *romai* prigijo praėjusio šimtmečio dešimto dešimtmečio pabaigoje kaip judėjimo už romų teises pasekmė (Oprea, 2012, p. 13). Tad šiandien daugeliui grupių sąvoka *romas* yra endonimas ir ne veltui ES pasirinkta kaip antidiskriminacinė sąvoka (Cemlyn, Ryder, 2016, p. 163–164).

romų švietimas ir jo problematika nėra naujas tyrimų objektas.

Paradoksalu, bet dažną problemų eskalavimą viešajame diskurse jau galime teigti esant problema, kai beveik neaprašant sėkmės atvejų formuojamas labiau neigiamas visuomenės požiūris į šią grupę. Didžiausios šiandien Lietuvoje pažymimos romų švietimo problemos: ankstyvas mokyklos palikimas, žemi akademiniai pasiekimai, nelankomumas. Dažnai tai suvokiama kaip mūsų švietimo sistemos spraga, mokytojų ar mokyklų nekompetentingumas, tarpžinybinių institucijų negebėjimas koordinuoti veiklos ar kt. Tačiau šios problemos mūsų šalyje nėra unikalios, beveik visoje Europoje romų švietimui būdingi tie patys probleminiai aspektai, tad gal veikiau tai daugeliui (bet ne visiems!) šios etninės grupės narių būdinga integracijos ir / ar asimiliacijos atmetimo tendencija? Žinoma, čia išryškėja ir dilema – ką turėtume teigti esant sėkmei kalbėdami apie romų ugdymą: tai, ką patys romai laiko sėkme ir ko patys siekia, ar tai, ko mes kaip visuomenė iš jų tikimės?

Giliau ir plačiau į šiuos klausimus galima pažvelgti per antropologinę prizmę. Paminėtini šie romų etninę grupę tyrę antropologai: britai (Stewart, 1997; Okely 2002; Gay y Blasco, 1999), kiti (Silverman, 2000; Marushiakova, Popov, 2007). Tačiau, anot Janko Spreizer (2009), šiandien Europoje atliktos antropologinės romų studijos nereprezentuoja jokios konkrečios antropologinės mokyklos. Tyrėjai remiasi itin skirtingais teoriniais pagrindais, kelia multidisciplininius tyrimų klausimus, tad pasirinkimo laisvė labai plati. Tačiau dėl vieno sutariama. Antropologai teigia, kad Europos kontekste sąvoką *romai* rei-

kėtų suvokti kaip skėtinę, po kuria slypi nors ir dažnai panašios (etnolingvistinė arba ekonomine prasme), tačiau skirtingos savo istorija, tradicijomis ir kalba etninės grupės (Matras, 2011). Romų etniškumo suvokimą darbe diktuoja daugelio antropologų pripažintas supratimas, kad nevertėtų į romus žiūrėti kaip į grupę, turinčią „bendrą ir tą patį kultūrinį turinį“, veikiau kaip į aktyvius veikėjus, dalyvaujančius tarpkultūriniame dialoge. „Čigoniškumas“ nebuvo ir nėra įgimtas dalykas ar paveldėtas įsipareigojimas, kuris nulemia tam tikrą elgesį, tai veikiau kažkas, kas randasi iš to etninio ryšio. Kitais žodžiais tariant, jei bandysime suvokti, ką reiškia „būti čigonu“ arba „elgtis kaip čigonui“, be abejo, atsidursime neteisingame kelyje (Durst, 2010, p. 18–19), tad straipsnyje atsiribojama nuo visokokių bandymų manipuliuoti duomenimis ir taikyti juos visai romų etnei grupei kaip populiacijai.

Išsikeliant tikslą – atskleisti romų etninės grupės mokinių tapatumo mokyklos bendruomenei suvokimą ir raišką *n* mokykloje², straipsnyje formuluojamas probleminis klausimas, susijęs su mokyklos kaip bendruomenės indėliu formuojant romų mokinių tapatumą tai bendruomenei, kurioje jie mokosi, t. y. mokyklos bendruomenei. Objektu pasirenkant romų etninės grupės mokinių savęs tapatumo raišką kyla klausimų, kodėl vieni romų mokiniai, patekę į ugdymo įstaigą, visokeriopai prišinasi įtraukiajam ugdymui ir vadovaujasi tik *romanipen*³, o kiti, atvirkščiai, – linkę save tapatinti su klasės draugais ir mokyk-

² Pavadinimas nenurodomas, atsižvelgiant į tyrimo etikos principus.

³ Romų paprotinė teisė, nerašyti įstatymai, pripažįstantys vyresniųjų romų autoritetą.

los bendruomene. Akivaizdu, kad keičiasi romo mokinio savęs suvokimas ir tapatinimas. Tačiau koks mechanizmas skatina vienus romų mokinius tapatintis su mokyklos bendruomene ir klase priimant savo kaip mokinio vaidmenį, o kitus – ne?

Tyrimo metodologija

Straipsnio temai atskleisti pasirinkta antropologinė prieiga ir viena iš kokybinių tyrimų strategijų – *etnografija*. Mokinių elgesys ir jų išsakoma nuomonė vertinama atsižvelgiant į skirtingą kultūrinį kontekstą. Šiuo atveju romų tautybės mokinių kontekstas yra mokyklos ir romų etninės grupės kaip skirtingų bendruomenių sandūra ir nuolatinė mokinius supanti dvikalbė / trikalbė aplinka, kurioje jie laisvai renkasi savo bendravimo su ta aplinka būdus. 2018 m. vykdytame tyrime dalyvavo 15 penktos – dešimos klasės mokinių, iš jų 6 berniukai ir 9 mergaitės. Taip pat, norint įvertinti istorinę romų švietimo kaitos dinamiką, apklaustos penkios mokyklos pedagogės (tarp jų ir mokyklos direktorė), dirbančios mokykloje nuo pat romų mokinių integracijos į bendrąsias mokyklas pradžios. Pusiaus struktūruoto interviu metu jų buvo prašoma prisiminti ankstyvuosius darbo etapus ir palyginti juos su šiandienine darbo su romų mokiniais situacija⁴. Kaip ir įprasta etnografijoje, kokybiniai interviu (neformalus giluminis interviu, pusiau struktūruotas interviu) derinamas su stebėjimu (dalyvaujančiu), kurio metu kaupiami lauko užrašai, įrašai. Mokiniai stebėti įprastomis jiems sąlygomis. Nustatytas

pagrindinis stebėjimo tikslas, sudarytas stebėjimo planas, apgalvota techninė stebimos aplinkos situacija. Pagrindinis stebėjimo tikslas – nustatyti, kokius elgesio modelius renkasi romų etninės bendruomenės mokiniai mokyklos sociokultūrinėje erdvėje laisvu nuo pamokų metu. Šio tikslo buvo siekiama stebint: 1) su kokia kita mokinių grupe vyksta intensyviausias kontaktas; 2) kokia bendravimo kalba; 3) koks veiklos pobūdis dominuoja.

Atsižvelgiant į reglamentacijos lygį laiko atžvilgiu, stebėjimas buvo epizodinis. Jis buvo vykdomas keturis mėnesius iš eilės, pasirenkant po vieną savaitę atsitiktinai. Iš viso stebėjimui skiriamos penkios savaitės, t. y. po šiek tiek daugiau nei savaitę kiekvieną mėnesį. Toks laiko reglamentavimas pasirinktas dėl galimo romų mokinių nebuvimo mokykloje.

Gautas mokyklos administracijos ir tėvų leidimas stebėti mokinius, tačiau patiems tiriamiesiems apie stebėjimą nepranešta. Renkantis šią perspektyvą eliminuojama galimybė manipuluoti tyrėju. Stebimieji elgiasi įprastai ir natūraliai. Stebėjimui keliami reikalavimai nepažeidžiami (Kardelis, 2016, p. 197–199). Buvo stebima gyvai, taip pat naudojama si vaizdo kamerų užfiksuota medžiaga, o gaunami rezultatai fiksuojami stebėjimo protokoluose. Vaizdo kameros yra visuose mokyklos aukštuose ir apima visų koridorių vaizdą, tad nustatyti 15 mokinių buvimo vietą nebuvo sudėtinga. Pabrėžiami šie stebėjimo metodo pranašumai: tiesioginis stebėjimas leidžia fiksuoti tiriamųjų elgesį, yra galimybė analizuoti daugiau nei vieno stebimos grupės asmens elgesį, pastarąjį galima įvertinti tiksliau, nei tai padarytų pats tiriamasis apklausos būdu, galimybė

⁴ Plačiau straipsnyje mokytojų interviu duomenys analizuojami nebus, panaudoti tik keli iliustraciniai pavyzdžiai.

pamatyti ir kitus reiškinius (iš anksto neapgalvotus ir neplanuotos stebėti, tačiau galinčius padėti atsakyti į išsikeltą darbo tikslą).

Daug dėmesio skiriama ir tyrimo etikai. Visi tyrimo dalyviai supažindinti su tyrimo tikslu ir eiga, jiems pristatytos tyrimo detalės, gautas tiriamųjų sutikimas. Sudaryta galimybė bet kada atsisakyti dalyvauti tyrime. Mokykla, kurioje vykdytas tyrimas, pasirašė rašytinį leidimą atlikti tyrimą: imti interviu iš organizacijos narių, peržiūrėti ir stebėti vaizdo įrašus. Taip pat gauti rašytiniai ir žodiniai nepilnamečių vaikų tėvų (su kiekviena šeima buvo susitikta asmeniškai) sutikimai, kad jų vaikai dalyvautų tyrime. Laikantis anonimiškumo principo tyrimo dalyvių suteikta informacija, nors yra asmeniška ir atvira, pateikiama taip, kad nebūtų įmanoma nustatyti tiriamųjų tapatybės. Anonimiškumą garantuoja interviu įrašai ir transkripcija be vardų ir pavardžių ar kitų lengvai atpažįstamų požymių. Visų tyrime dalyvavusių mokinių vardai pakeisti. Naujieji vardai parinkti iš realiai esamų romų vardų, jie rasti mokyklos archyvo mokinių sąrašuose ir vartojami kaip unikalūs kultūros paveldo pavyzdys.

Mes ir Jūs, arba *roma* ir *gadže*

Simbolinės etninės ribos

Yra daugybė mitų ir stereotipų, susijusių su romais. Įprasta juos laikyti „kitais“, ne savais, ne kaimynais ir net ne visada visaverčiais visuomenės nariais. Jie svetimi, egzotiški atėjūnai iš kitų kraštų, vagys, nerąštingi tinginiai, nešvarūs ir kt. (Bhopal, Myers, 2008, p. 1–4). Tačiau įdomu, kad patys romai taip pat mus apibūdina sąvo-

komis „kiti“, „jie“ – ne romai, *gaje*⁵. Būtent, mus – *gadže*, romai laiko „nešvariais“ (Okely, 2002, p. 91). Antropologė J. Okely teigia, kad riba tarp romų ir ne romų yra tokia svarbi ir akivaizdi, kad po pirmųjų romų vaiko išminktų žodžių „mama“ ir „tėtė“, kiti žodžiai yra „čigonas“ ir „*gadže*“ (2002, p. 165).

Tačiau, kai pradedame kalbėti apie vaikus, stereotipinis romus supantis naratyvas ima švelnėti. Į juos dažnai hiperbolizuojant žiūrima kaip į nekaltus įkaitus ar „laukinukus“, kuriuos reikia gelbėti. Romų vaikai yra potencialūs asimiliacijos objektai, kurie geriausiai atitinka tai, kokius juos nori matyti *gadže*, todėl skiriama daug energijos, dėmesio, pinigų, projektų ir kitų intervencijų redukuoti „prijaukinti“ ar net – „gerai pasirūpinti“ romų vaikais (ten pat, p. 168–169). Žinoma, tą „gerai“ suvokia tik *gadže*, anot jų, patys romai savo vaikais nesirūpina. Į romų vaikus žiūrima kaip į objektus su galiojimo data: reikia jais „pasirūpinti“ tol, kol jie netapo „tais suaugusiais čigonais“. Panaši polemika matoma naujausiose romų integracijos programose⁶, viešajame diskurse (Karevaitė, 2015).

Romai jaučia nuolatinę asimiliacijos spaudimą jau daugelį metų. Eskaluojamos jų integravimo temos. Kalbėdami apie romus (kaip ir apie galimai kitas mažumų grupes) galėtume vartoti Levi-Strausso (1966, p. 17–21) sąvoką *bricoleurs*, ir tarsi žvelgti į juos kaip į pasirenkančius ir atmetančius atsitiktinius dalykus, bet romai nėra pasyviai kopijuojantys dominuojančios kul-

⁵ Savoka – *Gaje* (dgs.) ar *Gaji* (mot.), skirta apibūdinti visus ne romų etninės grupės asmenis. Tariama – *Gadže*.

⁶ *Dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo*, 2015 m. sausio 29 d. Nr. IV-48.

tūros papročius ir įsitikinimus, jie veikiau nepriklausoma, savarankiškus sprendimus priimanti grupė. Galbūt vertėtų nesistengti paversti romų kokia nors „patogia“ grupe, kuri privalo laikytis *gadže* taisyklių, o pažvelgti į romus kaip į etninę grupę, kuri pati ir toliau savarankiškai renkasi atmesti siūlomą asimiliaciją (Okely, 2002, p. 232).

Romų paprotinė teisė, jų įsitikinimai, temos, kurios laikytinos tabu ir brėžia tą simbolinę ribą tarp jų kaip mažumos ir mūsų kaip daugumos. Tačiau kaip ši riba atsiskleidžia ten, kur romai ir *gadže* turi nuolatos bendradarbiauti, t. y. mokykloje? Antropologo užduotimi tampa paaiškinti, kas slypi už tų kasdienių praktikų, tabu temų ir ritualų, svarbu atskleisti, kokią nerašytą prasmę jie atspindi ar kuria. Edukologo užduotis – atskleisti, kaip etniškumas veikia romą kaip mokinį.

Trys skirtingi elgesio modeliai

Kokybinio tyrimo metu ilgą laiką stebint romų tautybės mokinius laisvu nuo pamokų metu mokykloje (t. y. prieš pamokas, per pertraukas ir po pamokų) atsiskleidė įdomūs ir kardinaliai skirtingi mokinių elgesio modeliai, patvirtinantys, kad į etninę grupę nereikėtų žvelgti kaip į asmenų grupę, kuriai būdingas kolektyvinis mąstymas ar koks nors tariamas „tipiškas elgesys“ (Durst, 2010). Apibendrinus visus surinktus duomenis, šiuos mokinių elgesio modelius galima suskirstyti į tris grupes.

1. Romai tarp romų

Pirmąjį modelį (pastebimas ryškiausiai) būtų galima pavadinti demonstratyviai izoliaciniu, arba selektyviu ir atsiribojančiu. Tai toks elgesys, kai bendrauti ir draugau-

1 pav. Įvairaus amžiaus romių mergaičių bendravimo ratas. Pertrauka, mokyklos koridorius

ti mokyklos bendruomenėje pasirenkami tik tos pačios etninės grupės asmenys, t. y. romai, bendraujantys išskirtinai su romais. Šį elgesio modelį naudojantys mokiniai itin pastebimi mokyklos erdvėje. Jiems būdingi tie patys kiekvieną savaitės dieną besikartojantys susitikimai, kurie yra tarsi ritualo dalis. Mokiniai kiekvieną pertrauką susirenka antrojo arba pirmojo aukšto fojė – tose vietose, kur yra labiausiai matomi. Dažniausiai sustoja į didelį ratą. Visi sustojusieji į ratą jį aklina uždaro demonstruodami tą uždarumą (1 paveikslas). Per visą stebėjimo laikotarpį neteko matyti, kad į ratą įsiterptų ne romų tautybės mokinys. Antropologai pastebi tokį elgesį ir romų gyvenvietėse: aplink jas jie iškerta medžius, kad būtų geriau matomi aplinkinių ir patys galėtų juos stebėti (Okely, 2002, p. 89).

Įdomi ir svarbi detalė – mokinių lytis. Jei dauguma susirinkusiųjų yra mergaitės, jos ir formuoja ratą, o du ar trys romai berniukai stovi „malasi“ kur nors netoli, tačiau ne rate (2 paveikslas), arba, atvirkščiai, jei dauguma susirinkusiųjų berniukai, jie stovi vorele ar rate, o romės mergaitės šiek tiek

2 pav. Aplink romių mergaičių ratą „besisukiojantis“ įvairaus amžiaus romai berniukai

3 pav. Mišrus romų brolių ir seserų ratas. Mokyklos teritorijos riba lauke

tolėliau, lyg ir kartu (pakankamai arti, kad girdėtų pokalbį), bet ir laikydamos atstumą, kad nebūtų galima pasakyti, jog stovi kartu. Šio elgesio niuansai slypi *romanipen*. Abiejų lyčių „ratas“ labai retas reiškiny, stebėjimo metu užfiksuotas tik vieną kartą stebint vyresnio amžiaus mokinius mokyklos teritorijoje lauke (3 paveikslas).

Apibendrinus stebėjimo rezultatus ir mokinių interviu metu išsakytas mintis, galima teigti, kad romai nesijaučia pažeidžiami ir jiems nereikia *gadže* pritarimo ar leidimo atlikti kokius nors veiksmus mokykloje, tačiau, kita vertus, jie jaučiasi saugesni savo bendruomenės rate. Pabrėžtina, kad tarpusavyje yra kalbamasi išskirtinai romų kalba. Paklausus, su kuo mokykloje bendrauja ir kaip leidžia laisvą laiką, mokiniai drąsiai teigia, kad bendrauja tik su savo draugais romais. Tai motyvuoja giminišku artumu, teigia, kad bendrauja ir kartu visą laiką būna ir po pamokų⁷. Paklausti,

ar turi kitų (ne romų) draugų mokykloje, purto galvas. Sako neturį apie ką su jais kalbėti, tačiau paklausti, ar tai netrukdo pamokų metu, teigia, kad su klasiokais pamokų metu sutaria tikrai gerai, tačiau per pertraukas vis tiek mieliau renkasi kitų romų draugiją.

Stebint romų mokinius, kurie akivaizdžiai bendrauja tik selektyviai, tai yra renkasi bendrauti tik su kitais romais, matomi ir tokį elgesio modelį lemiantys ne individualūs, bet kolektyviniai sprendimai. Dažniausiai šios grupės priimami kolektyviniai sprendimai prieštarauja mokykloje vyraujančioms normoms ir taisyklėms: dažnai vėluojama į mokyklą, praleidžiamos pamokos, priešginaujama mokytojams. Romai mėgsta būti matomi. Jie niekada nesislepia mokyklos pakampėse, nelenda į persirengimo kambarius ar kitas slaptas mokinių „vieteles“. Romai linksmiasi, šnekučiuojai ir „stumia“ laiką pačiose matomiausiose mokyklos erdvėse: didžiuliuose antro ir pirmo aukšto fojė, aktų salės fojė ar lauke prie mokyklos įėjimo. Jie kalba labai garsiai ir emociona-

⁷ Reikėtų pabrėžti, kad daugelis romų šeimų jau įsikūrė socialiniuose būstuose, tad mokiniai gyvena skirtingose miesto ir rajono vietose, vis dėlto patys vaikai teigia, kad susitinka vieni pas kitus.

4 pav. Demonstratyvus nėjimas į pamoką nuskambėjus skambučiui. Įvairaus amžiaus mokiniai vieni centriniame mokyklos fojė

5 pav. Demonstratyvus nėjimas į pamoką. Įvairaus amžiaus mokiniai priešais mokyklos pagrindines duris

liai. Daug mojuoja rankomis, šokinėja, demonstratyviai stumdo vieni kitus. Mėgsta būti stebimi. Beje, jei romų mokinių grupė pasijaučia stebima, dažniausiai visi jų tuo metu atliekami veiksmai (nesvarbu, tai būtų pokalbis ar valgymas, ar kt.) pabrėžtinai hiperbolizuojami, virsta tarsi mažu teatru ar spektakliu. Žiūrovas, t. y. tas, kuris stebi, yra provokuojamas reaguoti, duoti pastabą ar įsitraukti į veiklą. Romai laukia atsako, nori kontakto, jiems nesvarbu, teigiamo ar neigiamo, tad dažnai matomos hiperbolizuotos gynybinės reakcijos net į menkiausią kritiką (vėlgi, nesvarbu, iš mokytojų, mokinių ar mokyklos personalo). Kolektyvinis mąstymas atsiskleidžia ir kilus konfliktui tarp vieno iš grupės narių ir ne romo. Tokiu atveju visa grupė gina romą, net jei jis akivaizdžiai neteisus. Antropologai teigia, kad mokėjimas kovoti, „atsikirsti“, atsikalbinėti yra dalis to, ko romų vaikus moko jų tėvai, tai tarsi ir yra buvimas romu (Okely, p. 166).

Aptariamąjį elgesio modelį naudojančys mokiniai, nuskambėjus skambučiui, niekada neskuba pirmi į pamoką, visada vėluoja. Dažniausiai nuskambėjus skam-

bučiui ši grupė apsuka keletą ratų aplink mokyklos aukštus ir tada paraginta mokytojų išsiskirsto į klases, jei „pasiseka“ ir lieka nepastebėti, gali pusę pamokos prastumti koridoriuose tiesiog vaikščiodami. Jiems būtinas nuolatinis postūmis iš šalies. Jei niekas neliieptų eiti į pamoką, jie kolektyviškai į ją ir neitų. Skambutis jiems negalioja. Jis galioja visiems, tik ne šios grupės romams. Susidaro įspūdis, kad net jei ir norėtų eiti į pamoką, neaišku, kas iš jų tai turėtų padaryti pirmas. Interviu metu paaiškėjo, kad niekas nenori būti pavadintas „botaniku“ ar „moksluiku“, tad visi ir tempia laiką nepaklūsdami skambučiui (4 ir 5 paveikslai).

Tyrimas rodo, kad amžius sudarant mokinių grupes romams nėra svarbus. Romų grupėje gali būti dešimtokai, septintokai, penktokai. Giluminių interviu metu penkiolikmetis Rafik paaiškino: – „*Visai nesvarbu, kiek mano draugui metų ir kokiaje jis klasėje... gali būti ir va toks (rodo žemo ūgio žmogų), svarbu, kad būtų geras žmogus, tiksliau – geras romas.*“

Kodėl vieni romai renkasi bendrauti tik su kitais romais, atsakyti sunku. Nėra jokių

akivaizdžiai matomų kriterijų. Vienintelis pastebimas dalykas – tėvų nuomonė. Kai kurie mokiniai yra skatinami bendrauti tik su kitais romais, tai laikoma garbingu elgesiu. Bendravimas su *gadže* niekada nėra toks svarbus kaip bendravimas su kitais romais. Taip pat galima svarstyti ir nesaugumo klausimą. Gal būdami kartu romai emociškai jaučiasi saugesni ir tvirtesni? Pastebima, kad išskirtinai su romais nori bendrauti tie, kurie prasčiau kalba rusų ir lietuvių kalbomis. Kalbos barjeras, galimai, verčia jaustis nevisaverčiu ir nesuteikia galimybių iki galo atsiskleisti, tad „romų tarp romų“ bendravimo platforma tampa kur kas patrauklesnė. Tačiau interviu metu romai teigė nejaučiantys kalbos barjero.

Toks selektyvus elgesio modelis turi ir pranašumų, ir trūkumų (tai priklauso, iš kurios perspektyvos vertinsime). Jei vertinsime iš mokyklos bendruomenės perspektyvos, be abejo, šie vaikai sukelia daugiau problemų nei norėtųsi. Apibendrinus pedagogų, dirbančių su šiais mokiniais, pasisakymus, galima pažymėti, kad jaučiama aptariamąjį elgesio modelį pasirinkusių romų mokinių įtakos grėsmė jaunesnių romų mokinių grupės atžvilgiu. Mokyklos bendruomenėje manoma, kad jie daro neigiamą įtaką kitiems jaunesnio amžiaus mokiniams. Jie demonstratyviai būriuojasi, garsiai ir daug keikiasi (rusų ir romų kalbomis), dažnai nepaklūsta draudimams vaikščioti su striukėmis. Jie visada vėluoja į pamokas, kartais jas išvis praleidžia, neateina į pirmas ir paskutines pamokas. Kuo jų daugiau, tuo labiau jie mėgsta atsikalbinėti. Dažnai besibūriuodami į dideles grupes tiesiogiai gąsdina kitus mokyklos mokinius (ne romus), kartais net naujus mokytojus,

pradinės mokyklos vaikų tėvus, tokiu būdu pabrėždami neigiamus stereotipus. Romai mokiniai akivaizdžiai pažeidžia ir formalias, ir neformalias mokyklos taisykles. Tačiau jei vertinsime iš romų perspektyvos, jie nedaro nieko blogo. Kaip prašo jų tėvai, ir kaip įprasta romų bendruomenėje, jie bendrauja su kitais romais (dažnai savo giminėmis: pusbroliais, pusseserėmis). Jie palaiko vieni kitus ir sutaria labai gražiai. Savo selektyvioje tik romų grupėje bendrauja jiems miela gimtąja kalba. Jaučiasi saugūs, suprasti ir laimingi. Tokiu būdu jie kuria mažą, tačiau labai aktyvią, garsią ir matomą grupę mokyklos bendruomenės viduje. Būtų galima teigti, kad šios grupės atstovams bendravimas tampa svaria motyvacija apskritai ateiti į mokyklą. Giluminiu interviu metu beveik visi jų pripažino, kad ateina į mokyklą pabūti su kitais romais. Tad, būtų galima daryti prielaidą, kad galimybė bendrauti su kitais romais yra vienas iš sėkmės veiksnių, skatinančių romus ateiti į mokyklą kiekvieną dieną.

O gal reikėtų sėkme laikyti būtent šios romų grupės tiesiog atėjimą. Prieš 20 metų jie apskritai nebūtų atėję, o dabar jie čia – mokykloje, tik ne pamokoje. Šie mokiniai jaučiasi visiškai laisvi rinktis, nes namų aplinka, tėvai neturės jokių priekaištų. Šios grupės vaikų manymu, jie visiškai legaliai gali į pamokas neiti. Dideliu pasiekimu jie laiko tiesiog atėjimą į mokyklą, net jei praleido tą dieną keturias pamokas iš šešių. Šį elgesio modelį taikantis romas mokinytis vis tiek sakys: „*bet juk aš vaikštau kasdien į mokyklą!*“ Turėdamas omenyje, kad mokyklos bendruomenė ir taip turėtų jį pagirti už šitokias pastangas. Kodėl jis ateina? Juk gali ir neateiti, tačiau ateina kasdien. Manytina, kad tai mokyklos taisyklė, su kuria

ši mokinių grupė susitaikė: jie priima tai, kad pirmadienį – penktadienį reikia eiti į mokyklą. Šis suvokimas ir atėjimo veiksmas turėtų būti suvokiamas kaip ilgo ir sėkmingo edukacinio proceso pasekmė: jie negali paaiškinti, kodėl atėjo į mokyklą, bet supranta, kad ateiti reikia.

2. Niveliacija

Yra ir visiškai kitas, kardinaliai priešingas prieš tai aprašytam, elgesio modelis: tai bendravimas su visais, išskyrus romus. Šie mokiniai, patys būdami romai, vengia bet kokio kontakto su kitais romų etninės grupės atstovais. Tokį elgesio modelį besirenkantys romai stengiasi visiškai niveliuotis, susitapatinti su aplinka.

Šių mokinių nepamatysime pertraukų metu besišnekučiuojančių su jau aprašyta romų grupe. Jie nesirenka į vadinamuosius ratus, per pertraukas visą laiką praleidžia su savo klasiokais ar draugais iš kitų, gretimų klasių. Jie niekada specialiai nevėluoja į pamokas ir jų nepraleidžia. Mokiniai paklūsta klasės auklėtojo, mokytojų ir bendroms mokyklos taisyklėms ir normoms. Šį elgesio modelį pasirinkusius romų etninės grupės mokinius sunku pastebėti „plika akimi“. Jie nedemonstruoja savo elgesio ir apskritai savo buvimo. Kartais susidaro įspūdis, kad bando likti nepastebėti. Šiuos mokinius stebėti kur kas sudėtingiau nei pirmąją grupę, nes jie beveik visą laiką leidžia klasėse su savo draugais ne romais. Interviu metu paaiškėjo didelės skirtybės tarp šių dviejų grupių.

Interviu metu Rustanas teigia, kad jam gėda dėl to, kaip elgiasi kiti romai. Jam nemalonu stebėti, kaip jie rėkia ir būriuojasi per pertraukas, jis niekada nestovėtų tuose

„ratuose“. Rustanas pripažįsta, kad gerai, jog mokytojai nemoka čigonų kalbos, mat, tie, besibūriuojantieji, kalba neleistinomis temomis: jie daug keikiasi, kalba apie neleistinas medžiagas ir pan. Paklaustas, kodėl per pertraukas nebendrauja su kitais romais, tarp kurių yra jo brolis ir sesuo, teigia, kad jam neįdomu su jais bendrauti. Jo geriausias draugas – klasiokas rusas Dmitrijus. O paklaustas, ar po pamokų bendrauja su kitais romais, Rustanas taip pat purto galvą sakydamas, kad kieme susidraugavo su kaimynais – lietuviais ir rusais, mėgsta su jais važinėti dviračiais ir leisti laiką. Į taborą Rustanas nenori grįžti ir niekada ten nevažiuoja, nors ten gyvena jau ištękinta metais vyresnė (16 m.) jo sesuo. Tačiau Rustano brolis Ichtiandras norėtų kiekvieną dieną praleisti tabore (Ichtiandro elgesys atitinka pirmąjį modelį), nes ten gyvena daug draugų. Jaunesnioji Rustano sesuo taip pat daug mažiau bendrauja su romais, tačiau kartais per ilgąsias pertraukas būna su romėmis mergaitėmis. Šios šeimos pavyzdys rodo, kad ne tik mokyklos kultūra, supanti ir palankanti aplinka bei tėvų įtaka lemia mokyklos lankomumą. Keturis vaikus auginančioje šeimoje – du vaikai visiškai pirmąjį modelį atitinkantys romai – gyvenime besivadovaujantys tik *romanipen*, o du likę – gabūs mokiniai, nepraleidžia nė vienos pamokos ir visiškai nebendrauja su kitais romais. Kodėl tokie dideli skirtumai? Atsakyti sunku, reikėtų organizuoti longitudinalinį tyrimą, kad būtų galima stebėti šių mokinių elgesį vėliau, tačiau individualus pasirinkimas čia tampa labai svarbus. Rustaną jo mama vadiną „balta varna“, nes jis kelia ją kiekvieną rytą ir prašo nuvežti jį į mokyklą, vyresnėlį prikelti ne visada pavyksta, o jei pavyksta, jis gali nuvežtas į mokyklą pabėgti iš pa-

mokų ir slankioti po rajoną, kol Rustanui baigsis septynios pamokos ir mama atvyks berniukų pasiimti namo. Tad, abu berniukai mokosi toje pačioje aplinkoje, gyvena toje pačioje šeimoje (tų pačių tėvų vaikai), amžius skiriasi tik vieneriais metais ir turi me visiškai skirtingus portretus. Remiantis tyrimo duomenimis būtų galima teigti, kad individualūs romų mokinių poreikiai ir pasirinkimai turi didelę įtaką. Tačiau Rustanas ne vienintelis toks mokinytis.

Sesės Dilara ir Madoka yra pirmūnės savo klasėje, jos šeštokės. Mergaitės niekada nepraleidžia pamokų be pateisinamos priežasties, į pamokas niekad nevēluoja. Į mokyklą jas atveža ir iš jos pasiima mama, tad su kitais romais į mokyklą jos nevažiuoja ir negrįžta. Kitaip nei Rustano, Madokos ir Dilaros mama yra priešiška nusiteikusi dėl mergaičių bendravimo su kitų romų vaikais. Mama saugo mergaites, skatina jas bendrauti su kitais bendraamžiais, klasiokais. Mergaitės išleidžiamos su klasės draugėmis į miestą ir į svečius. Mokykloje jos taip pat bendrauja tik su klasės ir būrelių draugais. Mergaitės aktyviai dalyvauja neformaliajame ugdyme, mėgsta vaidinti ir šokti scenoje. Paklaustas, kodėl nebendrauja su kitais romais, sako, kad nenori ir nėra kada, reikia mokytis, budėti koridoriuose, repetuoti salėje, atsiranda dar kokios veiklos. Šios mergaitės kaip ir Rustanas labai skiriasi nuo kitų romų mokinių, tačiau mėginančių pritaipyti prie mokyklos bendruomenės ir niveliuoti romų etninės grupės mokinių daugėja.

3. Tapatybės paieškos

Trečiasis elgesio modelis susijęs su mokiniiais, kuriems mokykloje lengva susitapa-

tinti su abiem grupėmis. Šie mokiniai bendrauja ir su romais, ir su ne romų etninės grupės mokiniais. Į mokyklą jie atvyksta ir išvyksta drauge su kitais romais. Ilgesnių pertraukų metu dažnai prisideda prie romų mokinių grupės. Kiti romai apie juos kalba gražiai, sako, kad jie geri draugai. Tą patį sako ir ne romai, teigia, kad tai šaunūs klasiokai. Šį elgesio modelį demonstruojantys mokiniai į pamokas stengiasi nevēluoti, dažniausiai atlieka namų darbus, praleidžia tik tam tikras pamokas (dažniausiai tai susiję su asmeninėmis mokytojų simpatijomis). Šie mokiniai vadovaujasi *romanipen* mokykloje ir drąsiai apie tai kalba, tačiau jie puikiai žino mokykloje pripažįstamas normas ir taisykles. Jie elgiasi tarsi chameleonai: per pamokas ir pratybas jie tikrieji kolektyvo nariai (drąsiai reiškia savo nuomonę), pertraukų metu gali likti su bendraklasiais arba laiką leisti su kitais romais, elgdamiesi ne itin deramai (pvz.: garsiai keikiasi, neateina į pamokas). Paklausti, kas jų geriausiai draugai ir su kuo jie daugiausiai bendrauja, vardiija ir romų, ir ne romų mokinių vardus. Tvirtina, kad turi daug draugų ne mokykloje. Giluminių interviu metu šie mokiniai atskleidžia, kaip jiems pavyksta suderinti mokykloje ir romų gyvenvietėje nustatytas normas, štai šešiolikmetis Agaf pasakoja: „*Čia mokykloje aš rengiuosi kaip kiti mokiniai: keduikai, maikutė, na o kai grįžtu į taborą aš persirengiu, užsidedu „lakierkas“, marškinius. Taip gražiau.*“ Paklausus, ar galima tabore atrodyti taip, kaip mokykloje, Agaf atsako: „*Galima, bet gal nelabai gerai. Nenoriu būti „gopnikas“, juoksis. Priimta būti su marškiniais. Taip ir vyresnieji rengiasi.*“ Štai taip Agaf atskleidžia net vizualinius skirtumus, kurių turi paisy-

ti tarsi dviejuose pasauliuose gyvenantys mokiniai.

Šiems mokiniams sunkiau nei tiems, kurie jau „apsisprendė“. Mokyklos bendruomenės akimis, tai mokiniai, kuriuos „galima išgelbėti“, „kurie turi potencialo“, tačiau viskas priklauso nuo jų noro. Romų akimis, tai vaikai, kurie jau turi būti vedę, bet tebūnie dar „pabaigia tą vieną klasę“. Kiek laiko šie mokiniai, kurių tapatumas tik formuojasi, išbus švietimo sistemoje neatkritę, pasakyti sunku. Daugeliu atvejų tai priklauso nuo, be abejo, stipresnės nei mokykla jėgos – šeimos. Jei mama, tėtis ar seneliai nuspręs, kad laikas baigti mokslus ir kurti šeimą, greičiausiai šie mokiniai sutiks, tačiau jei tokio pasiūlymo nebus, jie liks mokykloje. Šiuo atveju būtent šiuos mokinius mokyklos bendruomenė turėtų labiausiai įtraukti, stebėti ir stengtis jų „nepaleisti“. Žinoma, tai sunku. Tačiau neformalusis ugdymas yra ta sritis, į kurią šie vaikai mielai įsitraukia ir dažnai ateina į mokyklą, kad po pamokų galėtų nueiti į taip mėgstamą muzikos ar sporto būrelį.

Kultūrinis disonansas: *romanipen* mokykloje, arba Kur čia sėkmė?

Tyrimo duomenys patvirtina, kad į romų etninę grupę (kaip ir į kitas) negalime žiūrėti kaip į nedalomą vienį. Nėra kokių nors tariamai paveldimų etninės grupės savybių, būdingų visiems jos nariams, toks požiūris į etninę grupę itin žalingas (Durst, 2010, p. 13–34). Visi jos nariai yra skirtingi ir atsižvelgdami į didžiulį spektrą įtaką darančių veiksnių renkasi vieną arba kitą elgesio modelį.

Vieni, pasirinkę (pirmąjį – selektyvųjį) elgesio modelį, mokiniai susirenka paben-

drauti su kitais romais (atsižvelgiant į tai, kad daugelis jau gyvena ne tabore), pabūti kartu. Išskirtinis mentalitetas, vadovavimasis niekam, išskyrus juos pačius, nesuprantamomis nerašytomis *romanipen* taisyklėmis buria juos į emociškai labai stiprią grupę, kuriai norisi priklausyti. Savos tradicijos, tam tikri mokykloje kartojami susitikimų ritualai tik pastiprina jų išskirtinumą ir „romiškumą“. Būti vieniems su kitais daug svarbiau nei mokyklos skambučiai, pamokos ar mokyklos autoritetai. Tad dėl šios mokinių grupės kyla natūralus klausimas, kaip šį romų norą būti tik kartu su kitais romais panaudoti edukaciniais tikslams? Gal formuoti atskiras klases? Tiesa, toks bandymas buvo ir jis laikomas segregaciniu⁸. Nepaisant to, kad akademinio požiūriu buvo sėkmingas (tyrime dalyvavusių mokytojų teigimu), tačiau aki-vaizdu, kad tokiu būdu bendradarbiavimo ir supratimo tarp kultūrų nepasieksime, bet gal vertėtų kalbėti apie atskiras kai kurių mokomųjų dalykų pamokas šiems vaikams? Jei taip, tai kokių? Žinoma, šiam pasiūlymui reikia sisteminių pokyčių. Taip pat, kalbant apie šią grupę mokinių, reikėtų pabrėžti, kad jie yra tikrieji romų kultūros ir tradicijos propaguotojai. Atsižvelgiant į *romanipen*, visiška integracija yra apsunkinta, nes nuo 13–14 metų amžiaus pradedamos rimtos piršlybos, ir daugelis romų vaikų aštuntos klasės nepasiekia. Gal vertėtų sudaryti palankesnes sąlygas grįžti į mokyklą po metų ar pusantrų po vestuvių? O romių mergaičių atveju net pagim-

⁸ Interviu metu pradinį klasių mokytoja pripažįsta: „Tai buvęs puikus metas, tokiu būdu mokomi romai pasiekdavo aukščiausių akademinų rezultatų, turėjo galimybę dirbti jiems priimtinu lėtesniu tempu, geriau išmokdavo užsienio kalbų.“

džius vaikus? Žinoma, vėlgi koją kiša ne tik įstatymai, bet ir romų tradicijos, pagal kurias, sukūrus šeimą, į mokyklą eiti nebeįprasta. Akistatos tarp dviejų negailestingų sistemų: įstatymų ir mokyklos taisyklių, nerašytų, tačiau labai stiprių *romanipen* normų ir vyresniųjų spaudimo rezultatas – jaunas žmogus, nusivylęs tiek mokslu, tiek savo šeimos tradicijomis.

Tie, kurie nesutinka laikytis romų įstatymų arba pripažįsta juos tik iš dalies, nuolatos jaučiasi nesaugiai, nepasitiki savimi, bijo būti pasmerkti „savų“, kuriuos daugeliui „savais“ laikyti sunku. Tačiau jie nepritampa ir ne prie romų: per daug tamsi oda, prastesnis kalbos mokėjimas, stigmos ir stereotipai, susiję su romais, trukdo ir įsidarbinti, ir įsigyti būstą, tad daugelis renkasi pasitraukti – nepritapę nei tabore, nei visuomenėje, jie emigruoja. Dažnai romai nuvertina tai, ką gali duoti mokslo pasiekimai, jie nemato to praktinės naudos, o žinoti, kad, įdėjus tiek pastangų (tai yra mokantis), vis tiek gali nepasisiekti, tampa svarių argumentu apskritai nesistengti (Durst, 2010, p. 23).

Kalbant apie visišką susitapatinimą pasirinkusius romų mokinius, didesnių klausimų nekyla. Jie siekia panašių tikslų kaip ir kiti jų bendraamžiai ne romai: atsiskaityti už kontrolinį, gauti gerą pažymį, draugauti su bendraklasiais ir mokytojais, vykti į ekskursijas. Tokie paprasti mokykliniai rūpesčiai tampa jų kasdienybe. Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad tie mokiniai, kurie renkasi visišką niveliaciją ir bando susitapatinti su kitais mokyklos mokiniais savo elgesiu, pomėgiais, kalba ir akademiniais pasiekimais, tai pasiekia. Akademiniai jų rezultatai išties geresni nei tų, kurie vadovaujasi tik *romanipen* ir

bendrauja tik su romais, taip pat geresni nei tų, kurie savo tapatybės dar ieško rinkdamiesi ir mokinių, ir besivadovaujančiųjų *romanipen* vaidmenis. Tačiau būtent ši mokinių grupė greičiausiai netenka savo kaip romų identiteto. Jie teigia, kad romų taisyklės jiems nesvarbios. Mergaitės ir berniukai nenori būti apvedsdinti, nori mokytis, dirbti, padėti savo tėvams. Jie rengiasi, vaikšto, elgiasi ir kalba kitaip, nei tą daro dauguma romų. Daugeliui iš jų nemalonu stebėti kitus romus, jie jaučia gėdą, nenori šokti ir dainuoti romų liaudies dainų. Tokiu būdu tapatindami save su kitos kultūros atstovais, jie po truputį tolsta nuo savo šaknų arba kuria naują tapatumą – taisyklėmis besivadovaujančio, paklūstančio autoritetui, raštingo, tik ar vis dar romo, identitetą.

Tie mokiniai, kurie renkasi būti tuo, kuo patogiaus ar labiau norisi esamoje situacijoje, yra tikrieji liberalios integracinės politikos taikiniai. Būtent jie yra tie, kuriuos galima integruoti ir paversti „normaliais“ visuomenės nariais. Dažnai į juos „nutaikomi“ ir europiniai projektai ar kitos lėšos. Tačiau taip pat šie mokiniai, balansuodami tarp ribos „taboras–mokykla“ ir renkasi tą vidurį, galimai pasiimdami sau priimtinausius dalykus iš abiejų kultūrinių terpių, taip formuodami naują, dar nepažintą mokinį ir visuomenės narį.

Išvados

1. Lietuvoje romai vadovaujasi paprotine teise – *romanipen*. Ši gyvenimo sankloda ir karta iš kartos perduodami pamokymai tampa viena iš svarbiausių įtakų, lemiančių romų etninės grupės mokinio tapatybės formavimąsi. Ją atspindi mokinių akivaizdžiai brėžiama

santykio su visuomene riba: mes (čigonai) ir jūs (*gadže*). Ši riba visai išnyksta arba tampa dar ryškesnė mokiniui atsidūrus švietimo sistemoje: mokinys arba priima mokyklos kultūrą, niveliuojasi joje ir laisvai leidžia formuotis naujai jo kaip mokinio tapatybei, arba visiškai ją atmeta.

2. Atlikus etnografinį tyrimą paaiškėjo, kad pagrindinėse mokyklos klasėse besimokančių romų savęs kaip *mokinio* tapatybės formavimasis vyksta trimis skirtingais būdais, straipsnyje pavadintais trimis skirtingais elgesio modeliais:

- *Pirmajam elgesio modeliui priskiriami mokiniai, kurie nors ir puikiai suvokia elgesio normas ir mokyklos kultūrą, tačiau visiškai atsisako ją pasirinkti ir demonstratyviai ignoruoja;*
- *Antrajam elgesio modeliui priskiriami mokiniai, kurie visiškai priima mokyklos kultūrą, jiems būdingas supanašėjimas ir niveliacija.*
- *Trečiajam elgesio modeliui priskiriami mokiniai, kurie tarsi tarpinin-*

kai – vienos situacijose priima mokyklos kultūrą, o kitose sąmoningai ją ignoruoja.

Visus šiuos elgesio modelius galime laikyti sėkmingais. Tie mokiniai, kurie renkasi visišką niveliaciją ir bando susitapatinti su kitais mokyklos mokiniais (ne romais), pasiekia aukštesnių akademinių rezultatų ir mokyklos bendruomenės priėmimo. Tačiau būtent ši mokinių grupė greičiausiai netenka savo kaip romų tapatumo, jie kuria naują tapatumą – taisyklėmis besivadovaujančio, paklūstančio autoritetui, raštingo, tik ar vis dar romo, identiteta. O iš anksto atmetantys integraciją romai ir toliau lieka savo etninės grupės tradicijų puoselėtojai – ši jų ir jų tėvų pasirinktą asimiliacijos atmetimą turėtų gerbti. Sudėtingiausias klausimas kyla svarstant apie trečiajam elgesio modeliui priskiriamus mokinius, arba neapsprendusiuosius: neaišku, ar švietimo sistema turėtų stengtis dėl tariamo jų „išgelbėjimo“, ar leisti priimti sprendimus, kylančius natūraliai iš dialogo su visuomene patiems.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Abramavičiūtė, I., Sabatauskaitė, B. (2017). *Ankstyvos santuokos Lietuvos romų bendruomenėje: situacijos analizė: išvados ir rekomendacijos*. Lietuvos žmogaus teisių centras. Prieiga per internetą: http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2017/02/Tyrimas_ankstyvos_santuokos_Lietuvos_romu_bendruomenėje.pdf [žiūrėta 2018 11 02].

Bhopal, K., Myers, M. (2008). *Insiders, Outsiders and Others. Gypsies and identity*. Hertfordshire: University of Hertfordshire press.

Bradaitytė, K. (1998). *Čigonai apie save ir gyvenimą. Čigonai Lietuvoje ir Europoje* (p. 69–86). Vilnius: Tyto alba.

Cemlyn, S., Ryder, A. (2016). Education of citizenship and social justice: The case of gypsies, travellers and Roma. *The Palgrave international handbook of education for citizenship and social justice* (p. 163–164). London: Palgrave Macmillan.

Dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo, 2015 m. sausio 29 d. Nr. IV-48.

Durst, J. (2010). What makes us gypsies, who knows...?. Ethnicity and reproduction. In *Multi-disciplinary approaches to romany studies* (p. 13–34). Budapest: CEU.

Gay y Blasco, P. (2002). Gypsy/Roma Diasporas. A Comparative Perspective. *Social Anthropology* 10(2), 173–188.

Janko Spreizer, A. (2009). Engagement for informed anthropological knowledge on gypsies. *Antropologija*, 9, 55–72, Retrieved June 15, 06 2018 from http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/Alenka_Janko_Spreizer.pdf

Karevaitė, Ž. (2015). *Kodėl taip sunku mokyti romų vaikus?* Prieiga per internetą: <https://gyvbudas.lrytas.lt/seima/kodel-taip-sunku-mokyti-romu-vaikus.htm>, [žiūrėta 2018 01 02].

Kenrick, D. (2007). *Historical dictionary of the gypsies (romanies). Second edition.* Lanham Maryland: The Scarycrow Press, inc.

Leončikas, T. (2005). *Romai: situacijos apžvalga.* Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas.

Leončikas, T. (2006). Romų švietimo iššūkiai. *Ethnicity studies*, 1, 87–119.

Levi-Strauss, C. (1966). *The Savage Mind.* London: Weidenfeld and Nicolson.

Matras, Y. (2011). Scholarship and the politics of Romani identity: Strategic and conceptual issues. In *European yearbook of minority issues*, (p. 211–247). Flensburg: European Centre for Minority Issues.

Marushiakova, E., Veselin P. (2007). The Gypsy Court in Eastern Europe. *Romani Studies* 5, 17 (1), 67–101.

Okely, J. (2002). *The Traveller-Gypsies.* Cambridge: Cambridge University Press.

Oprea, A. (2012). Romani feminist in reactionary times. *Signs*, 38 (1), 11–21.

Petrušauskaitė, V. (2010). Dropping Out of School – an Issue of Disaffection, Non-participation or Social Exclusion? Analysing School Policies towards Roma Schoolchildren in Lithuania. *Etniškumo studijos* 1 – 2, (p. 105–120). Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas.

Petrušauskaitė, V. (2012). *Romų vaikai švietimo sistemoje: Vilniaus ir Ukmergės savivaldybių atvejai.* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas.

Petrušauskaitė, V. (2014). (Ne)lygios galimybės švietime: ankstyvo romų vaikų pasitraukimo iš ugdymo sistemos Vilniaus mieste analizė. *Etniškumo*

studijos 1. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

Petrušauskaitė, V. (2014). Ankstyvas romų vaikų pasitraukimas iš švietimo sistemos Vilniaus mieste: švietimo lauko analizė. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Petrušauskaitė, V. (2016). *Romų situacijos Lietuvoje apžvalga*, p. 10, Prieiga per internetą: <https://duomenys.ugdome.lt/?/veikla/migr/med=9/128>, žiūrėta 2018 01 02.

Silverman, C. (2000). Researcher, Advocate, Friend. An American Fieldworker among Balkan Roma, 1980–1996. In *Fieldwork Dilemmas: Anthropologists in Post socialist States* (p. 195–217). London: University of Wisconsin Press.

Simoniukštytė, A. (2017). *Lietuvos romų istorijos apžvalga*, p. 11. Prieiga per internetą: http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2017/02/Lietuvos_romu_istorijos_apzvalga.pdf, [žiūrėta 2018 01 02].

Simoniukštytė, A. (2006). Lietuvos romai: tarp istorijos atminties. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 6 (15), 128–135.

Simoniukštytė, A. (2003). Seredžiaus romai. *Seredžius. Lietuvos valsčiai*, 9 tomas (p. 861–889). Vilnius: Versmė.

Stewart, M. (1997). *The Time of the Gypsies.* Colorado, Oxford: Westview Press.

Štuopytė, E. (2008). Romų vaikų socializacijos ypatumai. *Socialinis darbas*, 7(3), 140–141.

Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas. *Romų padėties tyrimas: romai švietimo ir darbo rinkos sankirtoje.* Tyrimo atskaita (2008). Vilnius: ETC.

Toleikis, V. (2001). Lietuvos čigonų ugdymas: nuo būtinybės suvokimo iki adekvačios vizijos. In Toleikis V. (Sud.) *Lietuvos čigonai. Tarp praeities ir dabarties* (p. 39–42). Vilnius: Garnelis.

Toleikis, V. (1998). Lietuvos čigonų ugdymas. Vaitiekus, S. (Sud.) *Čigonai Lietuvoje ir Europoje* (p. 87–93). Vilnius: Tyto alba.

Vaitiekus, S. (1998). *Čigonai Lietuvoje ir Europoje.* Vilnius: Tyto alba.

Žilevičius, V. (2001). Keletas pastabų apie Lietuvos čigonų praeitį ir kultūrą. In Toleikis V. (Sud.) *Lietuvos čigonai. Tarp praeities ir dabarties* (p. 9–16). Vilnius: Garnelis.

THE ROMA AT A SECONDARY EDUCATION SCHOOL: BETWEEN SELECTIVE ISOLATION AND FULL NIVELATION

Ingrida Žemaitėlytė-Ivanavičė

S u m m a r y

Constructing the research was tried to find out roma students' perception of identity to school community and describe the successful experience in that context. It's trying to consider who is the roma student at secondary school: the representative of ethnic minority, the member of school community or another. His experience at school we should consider the problem or the success of achieved for a long period of time result? Which identity is formed within school community and how it influences behavior at school? Can we control this process and whether we have to do that? In order to find out how roma people perceive their group, their identity, relationship with another-school culture and expression of this perception, research is based on ethnographic methodology, and students are observed in their daily learning and intercourse space-at school. Ethnographic research methodology has helped to reveal in which way the roma student is thinking (interview method) and how he is behaving himself (observation method) at secondary school.

Research revealed that roma students', studying in the main classes of the school, formation as student's identity is taking place applying three different behavior models: 1) Demonstrative refusal to adopt a school

culture (although it is well perceived) and it's ignoring is inherent to the first model; 2) Full school culture's adoption, assimilation and levelling is inherent to the second model; 3) Having no decision and partial adoption of school culture and standards: in one situation accepting the school culture and in others deliberately ignoring it. All these behavior models can be considered successful. Those students, who choose the second model and absolute leveling, achieve higher academic results and school community adoption. However, this group of students is most likely to lose their roma identity, they found new identity-following the rules, obeying authority, literate roma. The only question is this still the identity of roma? Meanwhile, roma, who reject integration in advance continue to cherish their ethnic group's traditions, their choice of assimilation rejection we have to respect also. The most complicated question arises considering about students attributed to the third behavior model or undecided: it's not clear whether the education system has to try for their supposed „salvation“ or allow to make decisions themselves naturally rising from dialogue with society.

Keywords: ethnic group, roma, *Romanipen*, *gadje*, identity, school community, ethnography.

Jteikta 2018 05 30

Priimta 2018 10 01